

BARNAMEZŐ-REHABILITÁCIÓS DISKURZUSOK A NEMZETKÖZI ÉS A HAZAI SZAKIRODALOMBAN

BERKI MÁRTON

DISCOURSES OF BROWNFIELD REGENERATION IN THE INTERNATIONAL AND THE
HUNGARIAN LITERATURE

There has been an undoubtedly growing scholarly interest towards the regeneration of former industrial areas (i.e. brownfields) in the international – predominantly ‘Western’ – geographical and urban studies literature from the mid-1990s to date. Within this vast body of knowledge, DOAK and KARADIMITRIOU identified five main discourses: the sustainability, the neoliberal, the scientific, the managerial, and the participatory discourse of brownfield regeneration. Within the confines of this paper, I attempt to position certain examples of the brownfield literature among these dominant discourses. However, since the former industrial areas of post-socialist cities are markedly different from their Western European and North American counterparts, the examples of the Western and the Hungarian literature are taken into account separately.

BEVEZETÉS

A nyugati országokban az 1980-as évektől kezdődően egyre kiemeltebb figyelem irányult a városok felhagyott ipari területeinek rehabilitációjára, a COOKE (1995) által szerkesztett kötet címére reflektálva „*A rozsdaövezet felemelkedése*” („*The Rise of the Rustbelt*”) vette kezdetét. A nyugati (elsősorban angol-amerikai) társadalomföldrajzi és városkutatói diszciplínában tapasztalható nagyfokú koncepcionális pluralizmusnak köszönhetően az eleinte leginkább mérnöki szemléletű barnamezős szakirodalom idővel egyre sokszínűbbé vált. Lényeges azonban kiemelni, hogy a városi barnamezők tanulmányozásának célja korántsem csak a pusztán tudományos megismerés; mivel a felhagyott ipari területek (újra)hasznosítása a kortárs várospolitikai legfontosabb fókuszainak egyike, ennek megfelelően a kérdéskör hatalmpolitikai aspektusai sem hagyhatók figyelmen kívül. Más kutatási területekhez hasonlóan a barnamező-rehabilitációval kapcsolatos diszkurzív mező is a tudomány és a (szak)politika kölcsönhatásaként formálódik, amelyben az időről-időre és kontextusról-kontextusra változó fejlesztési célok és hatalmi viszonyok eltérő diskurzusokat alakítanak ki. DOAK és KARADIMITRIOU (2007) szerint a barnamezőkkel kapcsolatos gondolkodás főbb „üzenetei” öt nagyobb értelmezési keretben, egy ún. *fenntarthatósági*, egy *neoliberális*, egy *tudományos*, egy *menedzseri* és egy *participációs* diskurzusban, valamint az ezekre jellemző sajátos nyelvezetben és fogalomhasználatban ragadhatók meg (1. táblázat).

1. táblázat: A barnamező-rehabilitációval kapcsolatos főbb diskurzusok
 Table 1. The main discourses of brownfield regeneration

	Kapcsolódó fogalmak
A FENNTARTHATÓSÁGI DISKURZUS: fenntartható barnamező-rehabilitáció	<i>környezeti hatékonyság, az erőforrások megőrzése, a városi szétterülés lassítása, a jövő szempontjai, életminőség</i>
A NEOLIBERÁLIS DISKURZUS: piac által generált barnamező-rehabilitáció	<i>verseny, gazdasági hasznosság, a magánszektor bevonása, a „szennyező fizet” elve, piaci kereslet, költségminimalizálás</i>
A TUDOMÁNYOS DISKURZUS: technikailag hatékony barnamező-rehabilitáció	<i>kockázatértékelés, kármentesítési technikák, a földhasználat hatékonysága, kutatói/szakértői tudásrendszerek</i>
A MENEDZSERI DISKURZUS: szervezetileg hatékony barnamező-rehabilitáció	<i>jó gyakorlatok átvétele, mérés, eredményesség, hatékonyság, szakértői segítségnyújtás, technikai útmutatás</i>
A PARTICIPÁCIÓS DISKURZUS: egyeztetett (igazságos) barnamező-rehabilitáció	<i>a közösség bevonása, felhatalmazás (empowerment), társadalmi igények, aktív állampolgárság, partnerség, a laikus tudás kiemelt szerepe</i>

Forrás: DOAK–KARADIMITRIOU (2007, p. 69.) felhasználásával saját szerkesztés

Mivel a kialakulásukban szerepet játszó eltérő tényezők és időtávok miatt a *posztszocialista városok* barnamezős területei sok tekintetben különböznek a nyugati városok hasonló területeitől (ld. BERKI 2014/a), így a kapcsolódó szakirodalom áttekintésekor és értékelésekor is célszerű külön kezelni a nemzetközi és a hazai munkákat, vizsgálatokat. Tanulmányomban ezért DOAK és KARADIMITRIOU (2007) fenti tipológiáját alkalmazva előbb a nemzetközi (többségében nyugat-európai és észak-amerikai), majd a hazai barnamezős szakirodalom példáit kíséreltem meg becsatornázni az általuk azonosított rehabilitációs diskurzusokba. (Munkámban a barnamező, felhagyott ipari terület, korábban ipari funkciójú terület kifejezéseket szinonim fogalmakként használom, valamint az egykori katonai területeket is a barnamezők közé sorolom, barnamező-rehabilitáció alatt pedig olyan beruházásokat értek, amelyek – a beavatkozások céljaitól és formáitól függetlenül – újra használhatóvá teszik ezeket a területeket és objektumaikat – ld. ADAMS ET AL. 2010.) Lényeges továbbá kiemelni azt is, hogy mivel a barnamezők kérdésköre

rendkívül szerteágazó, ezért a teljes körű (vagy legalábbis arra törekvő), „leltárszerű” bemutatás helyett tanulmányomban mindössze a legdominánsabbnak ítélt tématerületek és kutatási hangsúlyok példáit ismertetem, a teljesség igénye nélkül.

1. A VÁROSI BARNAOVEZETEK PROBLÉMAKÖRE A NEMZETKÖZI SZAKIRODALOMBAN

DOAK és KARADIMITRIOU (2007) az ötféle barnamezős „beszédmód” közül elsőként a *fenntarthatósági diskurzust* említi. Az ide sorolható munkák (pl. EISEN 1999; ADAMS-WATKINS 2002; THORNTON ET AL. 2007; DE SOUSA 2008) a felhagyott ipari területek újbóli használatba vételét elsősorban a Nyugat-Európában és főként az USA-ban elburjánzó városi szétterülés (urban sprawl) lassításának eszközeként tekintik. Ez a szakpolitikai cél szorosan kapcsolódik a városi tér termelésének és fogyasztásának problematikájához, melynek részeként a barnamező-rehabilitáció a legtöbb nyugati országban szervesen illeszkedik a fenntartható térségmenedzsment gondolatkörébe. A fenntarthatóságot előtérbe helyező (újra)hasznosítási elképzelések leggyakrabban a jövő szempontjainak figyelembevételére és a környezeti hatékonyság elve mellett érvelnek (ezekkel a projektekkel ugyanis elviekben zöldmezőket „óvhatunk meg”), számos vizsgálat azonban ezen a gyakori vélekedésen túl arra is rámutatott, hogy egy fejlesztés nem feltétlenül fenntarthatóbb egy zöldmezős beruházásnál pusztán azért, mert barnamezős területen valósították meg. Sőt, az USA esetében EISEN (1999) még ennél is tovább megy, szerinte ugyanis „*egyenesen megalapozatlan minden olyan érvelés, ami a barnamező-rehabilitációt eredendően fenntarthatónak tekinti*” (p. 191.). A fenntarthatóság eszméjét ugyan többnek tartja egy üres retorikai eszköznél, a szabályozási környezet túlzott merevségéhez képest azonban kevésbé súlyponti szempontnak véli. ADAMS és WATKINS (2002) vizsgálatai szerint az Egyesült Királyság városainak kiterjedt barnaövezetei a lakáscélú fejlesztések tekintetében csak jóval alaposabb és körültekintőbb előzetes tervezés, illetve markánsabb állami szerepvállalás esetén vehetik fel a versenyt a zöldmezős területekkel (amelyeket egyébként különböző adminisztratív eszközökkel sok esetben még korlátoznak is). Az Európai Unió egésze esetében – részben a RESCUE (*Regeneration of European Sites in Cities and Urban Environments*) projekt eredményeire támaszkodva – THORNTON ET AL. (2007) tanulmánya elsősorban azt emeli ki, hogy a Strukturális Alapokból a barnamezős projektek számára nyújtandó támogatások esetén az Európai Bizottságnak jóval több fenntarthatósági kritériumot kellene megfogalmaznia. A szerzők által javasolt szakpolitikai kezdeményezések egyrészt törvényi-szabályozási eszközökkel, másrészt közvetlen és közvetett pénzügyi támogatásokkal segítenék elő a barnamező-rehabilitációt, illetve ezzel

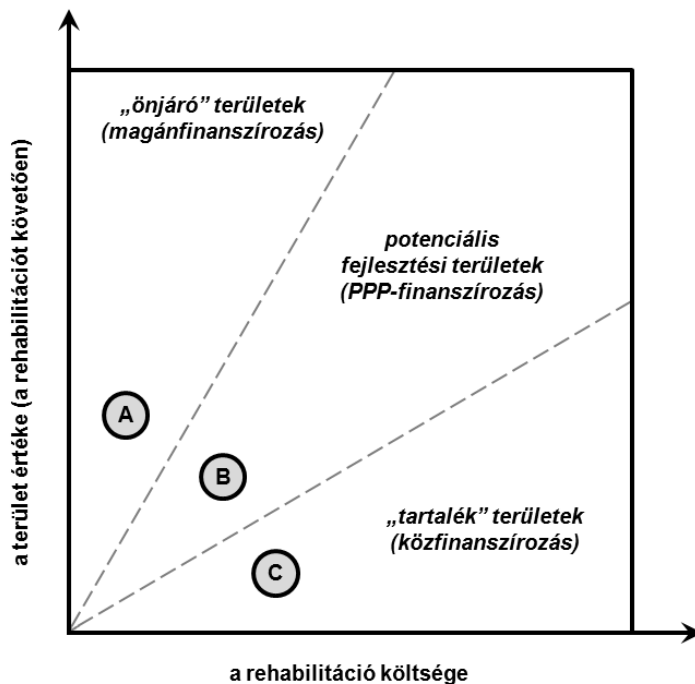
párhuzamosan különböző módokon – pl. magasabb adók kivetésével – korlátoznák a zöldmezős beruházásokat.

Csak részben illeszkedik a fenti általánosabb területfogyasztási kérdéskörbe, azonban fontos utalni rá, hogy a fenntarthatósági diskurzusnak az ezredfordulót követően egy másik említésre méltó vonulata is körvonalazódott (példaként ld. *HARRISON-DAVIES 2002; HINCLIFFE-WHATMORE 2006; LORIMER 2008* tanulmányait). Ezek a munkák szintén a környezeti szempontokat tartják szem előtt, ám fő fókuszuk az ipari területek válságát és leépülését követően kialakuló újfajta *városi élőhelyek* megmentésére irányul, így elsősorban a természet-társadalom hibridizációjára hivatkozva ellenzik a városi barnamezők mindenáron történő újbóli használatba vételét.

A fenntarthatósági diskurzussal sok tekintetben összefügg a barnamező-rehabilitáció *neoliberális diskurzusa*: bizonyos értelemben ugyan mindkettő a zöldmezős területek megóvása mellett érvel, a két megközelítés között azonban egy lényeges különbség figyelhető meg. Míg az előző gondolatkörben a rehabilitáció alapvetően a térségmenedzsment eszközöként, azaz központi – állami és/vagy várospolitikai – érdekként jelenik meg, addig a neoliberális diskurzusban elsősorban a magánszektor bevonásával (és ezzel párhuzamosan az állami szféra háttérbe szorításával), a piaci keresletre és versenyre alapozva képzelik el a barnamezős területek újbóli használatba vételét. E megközelítés egyik szemléletes példája a CABERNET (*Concerted Action on Brownfield and Economic Regeneration Network*) projekt keretében megalkotott ún. *ABC-modell* (ld. *FERBER ET AL. 2006, pp. 43–44.*), amely a különböző adottságú felhagyott ipari területeket a döntéshozók számára „ajánlott” finanszírozási formák szerint tipizálja (1. ábra).

A modell az „A” típusba sorolt barnamezőket ún. „önjáró” területeknek nevezi: ezekben az esetekben a már rehabilitált területek értéke jóval meghaladja azok rendezési költségeit, ezért – a séma megalkotói szerint – könnyen találnak magánberuházókat. A „B” típusú barnamezőket az előzőeknél jóval bizonytalanabb, ún. potenciális fejlesztési területeknek tekintik, ahol a kármentesítési és rendezési költségek nagyjából megegyeznek a várható profittal. Ezeknél a területeknél PPP (Public-Private Partnership), azaz köz- és magán-együttműködésen alapuló finanszírozást javasolnak. Végezetül, a „C” típus olyan periférikus fekvésű vagy súlyosan szennyezett talajú barnamezőket jelöl, amelyeket veszteséges (és ebből kifolyólag piacképtelen), ún. „tartalék” területeknek tekintenek.

1. ábra: A barnamező-rehabilitációs projektek költségeinek, várható gazdasági hasznának és finanszírozási formáinak összefüggéseit szemléltető ABC-modell
 Figure 1. The ABC model, focusing on the nexus of the costs, the expected profits and the suggested funding forms of brownfield regeneration projects

Forrás: FERBER ET AL. (2006, pp. 43–44.) alapján saját szerkesztés

Ezekben az esetekben a rendezett területek értéke jóval kisebb a ráfordítandó költségeknél, így nehezen találnak magánberuházókat, ezért a modell a közfinanszírozást tartja a legmegfelelőbb megoldásnak. Az USA esetében az európai CABERNET-hálózat ABC-modelljéhez hasonló konklúziókra jut HOWLAND (2007) tanulmánya is, amely szerint az ottani szabályozási környezet elsősorban ugyancsak a legkedvezőbb fekvésű és egyúttal legkevésbé szennyezett barnamezők magánberuházások formájában megvalósuló rehabilitációjának kedvez, míg a városok periférikus részein elhelyezkedő kiterjedt barnamezős területek kármentesítéséhez jelentős (ön)kormányzati források szükségesek. Ebből a szempontból tehát megegyezik az Európai Unió és az észak-amerikai kontextus, ugyanakkor lényeges hangsúlyozni, hogy egy olyan – ezzel éppen ellentétes – barnamező-rehabilitációs logika is elképzelhető lenne, ahol a legelőnyösebb fekvésű, legkisebb ráfordítással kármentesíthető területeket újítanak meg közfinanszírozás keretében (és ami még lényegesebb, közfunkciókkal), míg az ABC-modellben mindössze „tartalék” területeknek tekintett, rosszabb

adottságokkal rendelkező barnamezők újbóli használatba vételére a többek között THORNTON ET AL. (2007) által javasolt szabályozási eszközökkel (pl. a zöldmezős területekre kivetett még magasabb adók révén) ösztönöznék a magánberuházókat.

Az eddigiek alapján is érzékelhető, hogy a neoliberális diskurzust formáló lobbicsoportokat elsősorban a lehető legkisebb ráfordítással elérhető minél magasabb profitok motiválják és csak kevésbé érdekeltek az egykori ipari területek építészeti értékeinek megőrzésében. Érvrendszerük nagyrészt azon a meglehetősen leegyszerűsítő nézeten alapul, amely szerint a felhagyott ipari területek „rendezését” illetően alapvetően kétféle, egymásnak ellentmondó megoldás létezik: a beruházók egyrészt teljes szanálás révén (kvázi-)zöldmezős területekké változtathatják őket, avagy – kétségtelenül bonyolultabb módon, az előző megoldásnál jóval több szempontot figyelembe véve – megőrizhetik őket az utókor számára. KARADIMITRIOU, DOAK és CIDRE (2010) szerint ebben a leegyszerűsítő döntési sémában a befektetők érdeke az, hogy a két végletet egyfajta dialektikus viszonyként pozícionálják, ezáltal megkönnyítve a „helyes döntés” meghozatalát (amely egyfelől ugyan a zöldmezős területek megóvásának tűnhet, ám többnyire inkább a profitabilitás szempontjai dominálnak).

A szerzők ezért kiemelik, hogy a gyakori beruházói vélekedéssel szemben a barnamezőket sem lenne szabad üres tartályoknak vagy szabadon használható tervezőasztaloknak tekinteni. Éppen ellenkezőleg, ezek a területek sok esetben gazdag ipartörténeti múlttal és a történelem számos rétegével rendelkeznek, a jelenüket és jövőjüket formáló diskurzusokban pedig nagyszámú, egymással legtöbbször ellenérdekelte szereplő vesz részt. Szerintük e területek esetében az egykori ipari használati mód „bevésődik” a térbe és az időbe: a városi barnamezők ebben az értelmezésben olyan diszkurzív eszközökkel megteremtett „felszínek”, amelyek egyrészt piszkos múlttal rendelkeznek, másrészt híján vannak a jelennek. Olyan terek, amelyeket a befektetők szerint meg kell szabadítani a történelmüktől, s így szabadon és legitim módon újraértelmezhetőek és újratervezhetőek, vagyis „meghódíthatók”. Lényegében ezt az attitűdöt érzékelteti Kanada nemzeti barnamező-rehabilitációs stratégiája, melynek címe „*Cleaning up the Past, Building the Future*”, azaz „A múlt kitakarítása, a jövő építése” (NTREE 2003), de hasonló elvi megfontolásokat sejtet az Egyesült Királyságban a barnamezőkre 1998 óta használt kifejezés, a „*Previously Developed Land*” (PDL), azaz – OROSZ (2012, p. 75.) fordításában – „korábban használatba vont terület” megnevezés is. Ebben a városfejlesztési vitában leggyakrabban tehát a rövidtávon profitot termelő beruházások és megaprojektek (azaz a szabad barnamezős területek, mint árucikkek) állnak szemben az ipari örökséget bemutató – vagy azt legalább építészeti jegyeiben megőrző – átalakításokkal. Természetesen az utóbbi újrahazsnosítási megoldás is értékeket hoz létre, azonban az első változathoz képest kevésbé gyorsan,

illetve attól lényegesen eltérő formában, kulturális-közösségi értékek képében. Ez az értéktermelési- és teremtési szempont sok esetben vezet konfliktushoz a „rég” és az „új” terek között (bővebben lásd pl. PECK-TICKELL 2002, valamint ANTROP 2005 tanulmányaiban).

Az USA-ban és Nyugat-Európában az 1970-es és 1980-as évektől gyors ütemben neoliberalizálódó várospolitiká, illetve az ehhez kapcsolódó sajátos fejlesztési retorika még a városi válsággócok esetében korábban is megfigyelhető *patologizáló nyelvezet* is átformálta. Mivel a döntéshozók az ipari szektor és általánosságban a fordista gazdaság hanyatlásával járó problémákat – elsősorban a helyi lakosság elszegényedését – közvetlen kapcsolatba hozták a gyárbezárásokkal, így az addig domináns szociálpatológiai nyelvezet fő hangsúlya (azaz a „beteg” társadalmi csoportok és városrészek „meggyógyítása”) fokozatosan a „város, mint termelőüzem” kudarcára tevődött át (COCHRANE 2003). A lehetséges megoldást a válságba került fordista városi gazdaság átstrukturálásában látták: a neoliberalis doktrínában a remélt megújulás talán legfontosabb eszközeivé az egyre lazuló szabályozási környezetben végrehajtott nagy volumenű magán- (illetve részben PPP-)beruházások váltak, amelyek sok esetben a nagyvárosok előzőleg említett módon „rendezett” (valójában szanált) barnamezős területein valósultak meg. Ehhez a folyamathoz teremt legitimációs alapot a felhagyott ipari területek retorikai eszközökkel történő patologizálása és *stigmatizációja* (ld. ARMSTRONG 2007), melynek részeként a közelükben élő közösségektől általában kerítésekkel vagy más módon elszakított barnamezőket – GREENBERG (2003, p. A75.) szóhasználatával élve – legjobb esetben is a „környék monoklijának” vagy a „városszövet sebhelyeinek”, legrosszabb esetben pedig a „környék rákos daganatának” tekintik, amelyek „átterjesztik a kórt” a környező ingatlanokra és vállalkozásokra (lásd még pl. LEIGH-COFFIN 2005 vizsgálatában). ARMSTRONG (2007) munkája számos példát hoz e sajátos nyelvhasználat megjelenésére a különböző fejlesztési dokumentumokban és tervekben, valamint a barnamezős területekkel kapcsolatos lakossági attitűd-vizsgálatokban. Ez a megbélyegző beszédmód sok esetben egyébként teljesen független a korábban ipari funkciójú területek valós környezeti veszélyforrásaitól és kockázataitól (ld. MARGOLIS 1998; CATNEY ET AL. 2007), így a szennyezett – vagy csupán annak vélt – területek esetében az új beruházásokat megelőző környezeti kármentesítés ARMSTRONG (2007) szerint egyfajta *rituális megtisztításként* (ritual purification) is értelmezhető.

Amint a fenntarthatósági és a neoliberalis diskurzus is mutat rokon vonásokat, úgy szemléletmódját tekintve a barnamező-rehabilitáció tudományos és menedzseri diskurzusa is sok szempontból egyezik, különbségük leginkább a diskurzust formáló – illetve abban legitimnek számító – szereplők eltérő csoportjában ragadható meg. A tudományos szereplők párbeszéde (ideális esetben) időben megelőzi a menedzseri csoportok

tevékenységét: míg az előbbiek feltárják és elemzik a problémákat, valamint esetlegesen megoldásokat javasolnak, addig az utóbbiak tevékenysége többnyire a javaslatlétellel kezdődik és legtöbb esetben egészen a kivitelezésig tart (amely során számos további szereplő kapcsolódik a folyamatba). A *tudományos diskurzus* kiemelt témakörei közé tartozik többek között, a barnamező-rehabilitáció gátjainak és ösztönzőinek azonosítása (ld. *COFFIN-SHEPHERD 1998; SIIKAMÁKI-WERNSTEDT 2008*), továbbá a gazdasági és környezeti indikátorok standardizálására (*BACOT-O'DELL 2006*), valamint az összehangolt adatgyűjtésre és egységes adatbázisok kialakítására irányuló javaslatlétellel (*HULA-BROMLEY-TRUJILLO 2010*). Gyakori emellett a rehabilitációs programok hatásának vizsgálata a környező ingatlanárak alakulására (pl. *LEIGH-COFFIN 2005; HANINGER ET AL. 2012*), továbbá a GIS mint legitimációs eszközrendszer beemelése a diskurzusba (ld. *BOOTT ET AL. 2001; THOMAS 2002*). A *menedzseri diskurzus* középpontjában ezzel szemben elsősorban a felhagyott ipari területek újbóli használatba vételével kapcsolatos szakértői segítségnyújtás és technikai útmutatás áll. E megközelítés egyik jellemző példája a barnamező-rehabilitációval foglalkozó szakemberek számára széles módszertani eszköztárat kínáló COBRAMAN projekt (*Manager Coordinating Brownfield Redevelopment Activities* – összefoglalóan ld. *TÖLLE ET AL. 2009*, továbbá *STALMACHOVÁ ET AL. 2012*). Számos menedzseri szemléletű kiadvány és segédanyag mutat be követendő ún. „jó gyakorlatokat” (pl. *ICMA 1998; 2001; EDWARDS ET AL. 2005; KAUTZ 2010*), amelyeket a szerzők gyakran konkrét esettanulmányokkal is szemléltetnek (ld. *HOLLANDER ET AL. 2010* könyvében).

Eltérő szereplőik és súlyponti témáik ellenére a barnamező-rehabilitáció tudományos és menedzseri diskurzusával szemben alapvetően hasonló jellegű kritikák fogalmazhatók meg, ugyanis a kérdéskör társadalmi oldala helyett – egyfajta közös jellemvonásként – elsősorban a barnamezős területek jogi, szabályozási és technológiai aspektusaira helyezik a hangsúlyt (*ARMSTRONG 2007*). A tudományos (akadémiai) szakirodalom főként a barnamezők gazdaságos fejlesztését és a környezeti igazságosság kérdéskörét vizsgálja, a szakértői (menedzseri) kiadványok pedig leginkább a kármentesítési módszerekre és technológiákra, valamint az ingatlanjogi, biztosítási és finanszírozási szempontokra koncentrálnak, abban ugyanakkor mindkét terület közös, hogy a barnamezők fogalmát *eleve adottnak* veszik, mégpedig olyan módon, ahogy azt a hatályos törvényekben és rendeletekben definiálták. Ez egyben azt is jelenti, hogy amíg a törvényekben meghatározott területekkel és ingatlanokkal rendkívül nagyszámú kutatás foglalkozik, addig az ezektől eltérő tulajdonságokkal rendelkező (azaz a barnamező / rozsdaovezet definíciójába nem illeszkedő) területek kívül esnek e vizsgálatok hatókörén.

Annak ellenére, hogy számos régióban és városban saját – a lokális sajátosságokat jobban figyelembe vevő – barnamező-rehabilitációs programokat dolgoznak ki (pl. külön bányászati térségekre, katonai területekre

vagy akár egy-egy konkrét korábbi gyáregységre szabottan), a „barnamező” kifejezés továbbra is többnyire csak a kutatók, műszaki szakemberek, ügyvédek, beruházók, tervezők vagy más (ön)kormányzati tisztviselők által használt, míg a lakosság számára jobbra ismeretlen. A „szakértők” közösségének kirekesztő kommunikációja és elitista nyelvezete sok esetben elriasztja a helyi lakosokat az egyébként leginkább őket érintő kérdések lehetséges megoldásainak keresésétől. Ha a problémák artikulációja végleg elszakad a helyi közösségektől (ami leggyakrabban a közvetlen lakókörnyezetükben levő barnamezős területek fizikai elszeparálásával, valamint a neoliberais diskurzus kapcsán említett retorikai megbélyegzéssel is párosul), az nem csupán a részvételi szándékuk csökkenéséhez, hanem végeredményben a kérdéskörrel kapcsolatos „jogfosztottságukhoz” is vezethet (ARMSTRONG 2007, p. 3.).

Elsősorban ennek az ellentmondásnak a feloldását tűzték ki célul a barnamező-rehabilitáció *participációs diskurzusába* sorolható munkák (pl. GREENBERG–LEWIS 2000; CHAMBERS 2002; GARSON 2002; BRACHMAN 2003; BEAL 2007; RACO ET AL. 2007; SPIESS 2008). Az aktív állampolgárság eszméjén nyugvó megközelítés az ún. *laikus tudás* (lay knowledge) figyelembevételén, valamint az egyenlő partnerként kezelt helyi közösségek bevonásán és felhatalmazásán (empowerment) alapul. Ebben a diskurzusban a felhagyott ipari területek problémáira adandó válaszok keresésében a projekteket finanszírozó beruházók, valamint a rehabilitációt koordináló szakértők (kutatók és/vagy menedzserek) mellett a helyi közösségek is legitim partnereknek számítanak. Lényeges kiemelni, hogy a laikus tudás egyben a helyi viszonyokra adaptált – a szakemberek számára tehát nem minden esetben hozzáférhető – *lokális tudás* is. Ezeket a közösségi ismereteket az egyébként többnyire eltérő kontextusokból átvett „bevált gyakorlatokat” követő (másrésről ugyanakkor rendkívül gyors ütemben homogenizálódó) barnamező-rehabilitációs projektek tervezésekor és kivitelezésekor egyaránt figyelembe kell(ene) venni. A helyi közösségek korábbiaknál nagyobb mértékű bevonására irányuló törekvések az elmúlt időszakban szakpolitikai szinten is megfogalmazódtak, mind az Amerikai Környezetvédelmi Hivatal (*US Environmental Protection Agency*) barnamező-rehabilitációs kiadványaiban, mind az Európai Unió területi politikájában, elsősorban a 2014–2020 közötti programozási időszak támogatási rendszerében kiemelt szerepet kapó CLLD (*Community-Led Local Development*) programok, vagyis közösség-vezérelt helyi fejlesztések révén.

E változások mellett SPIESS (2008) kutatása ugyanakkor arra is rámutat, hogy a beruházók és tervezők a társadalmi participációs kötelezettségeiket a valós lakossági inputok összegyűjtése és megvitatása helyett legtöbbször pusztán információ-átadási fórumként, sőt, sok esetben még inkább egyfajta (ön)reklámozási lehetőségként azonosítják. SPIESS szerint ez az egyoldalú kommunikáció időnként az érintett lakosság közönyével is párosul:

tapasztalatai szerint a helyi közösségek a sokszor jelentéktelen – vagy éppen csak jelzésértékű – participációjuk ellenére is elégedettek a rehabilitációs projektek tervezési folyamatával és azok végeredményével. A funkcióváltás folyamatába bevont közösségek többségére azonban ennél proaktívabb hozzáállás jellemző, pl. a *GREENBERG* és *LEWIS (2000)* esettanulmányában vizsgált belváros-közeli felhagyott ipari területet az egyébként meglehetősen heterogén, vegyes etnikai hátterű helyi lakosság a döntéshozók által propagált üzleti célú újrahaznosítással (és egyúttal a neoliberális diskurzus kapcsán bemutatott érveléssel) szemben elsősorban rekreációs, illetve kulturális és közösségi terekként kívánta rehabilitálni.

A participációs diskurzus kapcsán azt is lényeges kiemelni, hogy a lakosság bevonásának több szintje is megkülönböztethető. A barnamezős területek közelében élő (általában deprivált) társadalmi csoportok véleményének kikérésén és figyelembevételén túl – a civil szférával való együttműködés következő lépcsőfokaként – egyre több rehabilitációs programban jelenik meg a majdani projekt területéhez kötődő *közösségépítés* gondolata is (ld. *GARSON 2002*; *RACO ET AL. 2007*). E távlati cél elérésében kiemelt szerepet játszanak a helyi lakosságot képviselő, jellemzően alulról építkező non-profit *közösségi szervezetek*, akik a barnamező-rehabilitáció folyamatában egyfajta közvetítő szerepet játszanak a központi (kormányzati és/vagy várospolitikai) célok, valamint a helyi közösség érdekei között (lásd pl. *BRACHMAN 2003*; *BEAL 2007*; *SPIESS 2008* munkáiban). Összességében tehát látható, hogy egyre nagyobb igény mutatkozik a felhagyott ipari területek puszta környezeti kármentesítésétől (azaz tisztán mérnöki megújításától) az ennél komplexebb szemléletű, a társadalmi szempontokat fokozottabban figyelembe vevő rehabilitáció felé történő elmozdulásra.

Végezetül, a nemzetközi szakirodalom példáin keresztül áttekintett öt főbb rehabilitációs diskurzus kapcsán lényeges kiemelni, hogy a barnamezőkkel foglalkozó munkák természetesen nem minden esetben sorolhatók be egyértelműen és kizárólagosan a *DOAK* és *KARADIMITRIOU (2007)* által azonosított beszédmódok valamelyikébe. Egyes átfogó kötetekben (pl. *COOKE ED. 1995*; *DAVIS ED. 2002*; *DIXON ET AL. EDS. 2007*; *HULA ET AL. EDS. 2012* könyvében), illetve konkrét vizsgálatok és/vagy összehasonlító kutatások esetében (pl. *MCCARTHY 2002*; *NIJKAMP ET AL. 2002*; *BAGAEEN 2006* tanulmányaiban) több domináns diskurzus jellemvonásai is fellelhetők.

2. A BARNAÖVEZETEK PROBLÉMAKÖRE A HAZAI SZAKIRODALOMBAN

Annak ellenére, hogy az ipari szektor válsága és a dezindusztrializáció folyamata részben már az államszocialista időszak utolsó éveiben kezdetet vett, a hazai települések felhagyott ipari területeivel foglalkozó első munkák a nyugat-európai és észak-amerikai kontextushoz képest jelentős késéssel,

mindössze az ezredfordulóhoz közeledve jelentek meg. *KISS* (1997; majd 1999) elsőként publikált a főváros ipari területein zajló változásokról és ezek városszerkezeti hatásairól, amely írások mintegy „kiindulópontjai” voltak a későbbi hazai barnamezős kutatásoknak. A témakör magyarországi kontextusban történő pozicionálását elősegítő későbbi *definíciós kísérletek* (pl. *BELUSZKY-GYŐRI* 2004, p. 71.; *KUKELY ET AL.* 2006, pp. 57–58.; *OROSZ* 2012) mellett a hazai barnamezős szakirodalom talán legmarkánsabb vonása a rendkívül erőteljes *budapesti fókusz* maradt: a fővároshoz képest egyéb településeink felhagyott ipari területeivel ez idáig lényegesen kevesebb munka foglalkozott. Ezek közül – a teljesség igénye nélkül – lásd pl. *NAGY* (2003) előkészítő tanulmányát, legnagyobb városaink egykori ipari területeinek átalakulását *KISS* (2004) vizsgálatában, a dél-dunántúli térség barnamezős területeire vonatkozóan *HÖNYI* (2006) kiadványát. Sopron ipari öröksége kapcsán *JANKÓ* és *BERTALAN* (2009) kutatását, Miskolc esetében *BICZÓ* (2013) és *DABASI HALÁSZ* (2013) tanulmányait, hat megyeszékhely korábbi katonai területeinek funkcióváltását *KÁDÁR* (2013) doktori értekezésében, kisvárosaink katonai barnamezőinek hasznosítását pedig *DANNERT* és *PIRISI* (2016) tanulmányában. Sajátos jellemvonásként értékelhető továbbá az is, hogy hazai és nemzetközi *összehasonlító vizsgálatok* ugyancsak viszonylag csekély számban készültek: az eddigi példák közül Budapest ipari területeinek Tokióval való összehasonlítását ld. *KISS* és *TAKEUCHI* (2002), Varsóval való összevetését pedig *KISS* (2007) tanulmányában, a nagyobb léptékű, összefüggő ipari térségek átalakulását *LUX* (2009) doktori értekezésében, az egykor ipari funkciójú ingatlanok átértelmezett használati módjait *SIEGEL* (2005) és *BICZÓ* (2013) munkáiban, valamint *ERŐ* (2004) és *KERESZTÉLY* (2004) nyugati példákat is felvonultató rövid kitekintéseiben. A továbbiakban a nemzetközi szakirodalom becsatornázásához hasonlóan a hazai barnamezős irodalom esetében is kísérletet teszek a főbb rehabilitációs diskurzusok azonosítására (a terjedelmi korlátok miatt a teljes körű, valamennyi tanulmányra kiterjedő pozicionálásra ezúttal sem vállalkozva).

A *fenntarthatósági diskurzus* gondolkörébe illeszkedő munkák a budapesti barnamezőket leginkább eddig elszalasztott, a jövőben kihasználandó településfejlesztési lehetőségekként azonosítják (amelyek *VARGA-ÖTVÖS* 2003 megfogalmazása szerint „a főváros aranytartalékait képezik” [p. 17.]), s újbóli használatba vételük indoklásakor a zöldmezős beruházások és az egyre gyorsuló ütemű városnövekedés visszafogása egyaránt kiemelt célként jelenik meg (lásd pl. *KOSZORÚ* 2001; *VARGA-ÖTVÖS* 2003 korai tanulmányaiban). Habár a városi szétterülés (urban sprawl) folyamata Nyugat-Európához és főként az USA-hoz képest a magyar főváros térségében csak jóval később vette kezdetét (ld. *SZIRMAI ET AL.* 2011), a budapesti barnaövezettel mindmáig legátfogóbb módon foglalkozó munka (*BARTA* 2004) bevezető gondolatai szerint „a barnaövezeti rehabilitáció tulajdonképpen a fenntartható fejlődés projektje” (*BARTA* 2004/a, p. 10.).

A fenntarthatósági szempontokat hangsúlyozó érveléssel szemben Magyarország esetében a barnamező-rehabilitáció *neoliberalis diskurzusa* csak korlátozottan értelmezhető, miként az egykori Keleti Blokk országaiban maga a neoliberalizálódás folyamata is sajátos, „posztoszocialista formájában” figyelhető meg (ld. *STENNING ET AL. 2010*). Lényeges kiemelni, hogy *VARGA-ÖTVÖS (2003)* tanulmánya már az ezredforduló környékén a megfelelő állami és önkormányzati koordináció hiányára hívta fel a figyelmet, véleménye szerint ugyanis a barnamezős probléma „*megoldása magasabb szintű döntéseket igényel, aminek hiánya miatt eddig csak részleges, lokális megoldások történtek (pl. Millenáris Park, MOM park, Dorottya-udvar), jelentős térszerkezet alakítási vonzatok nélkül*” (p. 16.). *JANKÓ* és *BERTALAN (2009)* kutatása emellett arra is rámutatott, hogy a hiányos önkormányzati szerepvállalást egyelőre mindössze a rendezési tervek állította – a legtöbb esetben inkonzisztens – keretek jelentik, így a várospolitikai számára valójában meglehetősen kevés eszköz (tulajdon, tőke, stratégia stb.) áll rendelkezésre a koordináltabb barnamező-rehabilitációhoz. *FÖLDI ET AL. (2012)* szerint az átfogó hasznosítási stratégia és a következetes befektető-orientáló politika hiánya a kezdetektől fogva érzékelhető, amelynek eredményeként a felhagyott ipari területek sorsát gyakorlatilag bő két évtizede a befektetők alakítják. (E tekintetben vélhetően a 2014–2020 közötti időszakra irányt mutató „*Barnamezős területek fejlesztése*” Tematikus Fejlesztési Program sem fog jelentős változást hozni.) A rendszerváltást követő, gyors ütemben neoliberalizálódó irányítási környezetben az állami és önkormányzati szféra egészének részeként az ipari örökségvédelem szempontjai is háttérbe szorultak, így *JANKÓ* és *BERTALAN (2009)* szerint „*félő, hogy kellő akarat és szándék híján a bonyolult tulajdonviszonyok közé, vagy éppen a nagybefektető kezébe került, jobb sorsra érdemes ipari örökség az enyészeté lesz*” (p. 103.). (A városi barnamezők és az örökségvédelem kérdéskörének összefonódását részletesebben ld. *ERŐ 2004* tanulmányában.) Összességében rendkívül sajnálatos fejleményként értékelhető, hogy a legutóbbi időszak egyébként erőteljesen centralizáló irányítási törekvései ellenére a barnaövezetek rehabilitációjára irányuló (szak)politikai döntések a magánberuházók érdekeivel szemben továbbra sem a helyi lakosság érdekeinek és az épített környezet értékeinek összhangját tartják szem előtt.

A magántőke kiemelt – és ezzel párhuzamosan a közszféra egyre zsugorodó – szerepén túl az is kétségtelen, hogy az egykori Keleti Blokk államaiban a gazdasági és politikai szálakkal is átszőtt kérdések kapcsán a nyugati országokban tapasztaltakhoz képest lényegesen kisebb súlyt képvisel a tudományos szereplők véleménye. Ez a felhagyott ipari területek újbóli használatba vétele esetében sincs másként, ennek ellenére a barnamező-rehabilitáció *tudományos diskurzusában* alapvetően Magyarországon is a nyugati kontextushoz hasonló hangsúlyokkal találkozunk. Azt is lényeges kiemelni továbbá, hogy a műszaki fókuszú tárgyalás (pl. *LEPEL 2004; 2009*),

valamint a korábban ipari funkciójú területek környezeti vonatkozásainak (FILEP ET AL. 2002; NAGY 2004) és szabályozási környezetének (TOSICS 2004) bemutatása mellett a hazai barnamezős munkák is egyre szélesebb módszertani eszköztárra támaszkodnak. Erre szolgál példaként a céges adatbázisok és térinformatikai módszerek együttes alkalmazása KISS (1999; 2009) tanulmányaiban, a területhasználat változásának vizsgálata légifelvételek segítségével TOLNAI (2013; 2015) kutatásaiban, az ún. életciklus-elemzés (life-cycle assessment, LCA) felhasználási lehetőségeinek számbavétele felhagyott ipari területek esetében TÓTHNÉ SZITA (2013) munkájában, a cégérfelmérés módszere BERKI (2014/b) kutatásában vagy kvalitatív eszközök (interjúk és kritikai dokumentumelemzés) alkalmazása FÖLDI ET AL. (2012) tanulmányában. Gyakori továbbá a Nyugat-Európában és Észak-Amerikában egyaránt számos kutatás alapjául szolgáló barnamezős adatbázis-építési törekvés is, amelyre hazánkban mind a vállalatokra (BARTA-LŐCSEI 2003; BARTA 2004/b), mind a telephelyekre vonatkozóan (JANKÓ-BERTALAN 2009) találunk példákat.

Magyarországon a nyugati értelemben vett menedzseri szemléletű, azaz jó gyakorlatokat és/vagy konkrét projektek kivitelezését bemutató szakértői kiadványokról és kézikönyvekről egyelőre csak korlátozottan beszélhetünk, még a környezetvédelemmel foglalkozó – többször változó nevű – minisztérium által kiadott „Kármentesítési kézikönyvek” sem tartalmazznak ilyen esettanulmányokat. (Ritka kivételként azonban ld. a nagytétényi Metallochemia egykori telepének kármentesítését ismertető kiadványt; FEJÉR-NIKISER 2008). Ennek ellenére a felhagyott ipari területekkel kapcsolatos tudományos párbeszéd bizonyos esetekben – pl. az előzőekben említett adatbázis-építés kapcsán – mégis mutat rokon vonásokat a barnamező-rehabilitáció nyugati kontextusban azonosított menedzseri diskurzusával. Ennek egyik hazai példája a Környezettudományi Központ (KTK) 2004–2005 között folyó felmérése, amelynek keretében önkormányzatoknak kiküldött kérdőívek segítségével 66 város összesen 183 barnamezős ingatlanáról állítottak össze adatbázist. A Környezetvédelmi és Vízügyi Célelőirányzat támogatásával megvalósult projekt célja a munkában résztvevők szerint „a hazai városokban található barnamezős területek felmérése, a barnamezők hasznosításához kapcsolódó jó és rossz gyakorlatok összegyűjtése, illetve az érdekeltek tapasztalatcseréjének elősegítése volt” (ld. a KTK honlapján: http://www.ktk-ces.hu/barnamezo_adatbazis.html). A barnamezők diszkurzív termelése szempontjából rendkívül érdekes, hogy az egyébként a fenntartható fejlődés eszméjét zászlajára tűző, környezetpolitikai kutatással és oktatással foglalkozó – tematikailag tehát a barnamező-rehabilitáció fenntarthatósági diskurzusába sokkal inkább illeszkedő – központ által összegyűjtött állomány két részre, egy „kutatói” és egy „befektetői” adatbázisra oszlik. Ez a különbségtétel kiválóan példázza az egyes (tudományos, menedzseri, illetve neoliberális) diskurzusok szoros összefonódását.

Amint az a Környezettudományi Központ felosztása (valamint több más hazai munka) esetében is látható, a gyakran súlyosan szennyezett talajú barnamezők közelében élő lakosság a területek jövőjét formáló párbeszéd folyamatából többnyire kizárt. VARGA-ÖTVÖS (2003) ugyan kísérletet tesz a városfejlesztés folyamatában résztvevők motivációinak és érdekelletéinek feltárására, a barnamezős diskurzust alakító szereplők körét azonban mindössze három nagyobb csoportra, a *vezetők* (politikuskok, vezető köztisztviselők), a *befektetők* (ingatlanfejlesztők, beruházók) és a *várostervezők* (településrendezők, urbanisták) körére redukálja, a felhagyott ipari területek környezetében élő közösségek tehát az ő felosztásában sem jelennek meg. JÁVOR és ROZGONYI (2003) tanulmánya a városi barnamezők kérdésköréről szintén a társadalomtól való elszakíttóságuk kapcsán tesz említést: a szerzők szerint az egykori ipari övezetekkel, gyártelepekkel „a lakosság vagy a vállalkozások csak bizonyos problémás esetekben (...) kerülnek kapcsolatba”, így szerintük egyúttal az is „természetes, hogy e területeken alapvetően igen ellentmondásos, feszült helyzetek alakulnak ki” (pp. 346–347.). A barnamező-rehabilitáció *participációs diskurzusának* a nyugati kontextusban egyre növekvő súlyát látva rendkívül sajnálatos, hogy a társadalmi részvétel és az ehhez kapcsolódó közösségépítés kérdésköre a hazai városfejlesztési szakmában – valamint általánosságban is – meglehetősen gyenge lábakon áll (ld. FÖLDI 2009). Ez a deficit a tervezett rehabilitációs beruházások társadalmi egyeztetése és a helyi közösségek bevonása esetében is megfigyelhető; a Metallochemia-telephely korábban hivatkozott kármentesítési folyamata (FEJÉR-NIKISER 2008) mellett az erre irányuló, egyelőre meglehetősen ritka *kutatói törekvések* egyik említésre méltó példája DABASI HALÁSZ (2013) rövid – jobbára még csak a lehetőségeket felvázoló – áttekintése.

Végezetül, a nyugati kontextushoz hasonlóan természetesen a hazai barnamezőkkel foglalkozó szakirodalom esetében is igaz az, hogy egyes – főként hosszabb terjedelmű, átfogó jellegű – munkák nem köthetők egyértelműen egyik vagy másik rehabilitációs diskurzushoz, hanem többféle beszédmód érvei, tipikus fogalmai is megjelennek bennük (lásd pl. BARTA 2004. korai, vagy DANNERT 2016. újabb munkáját).

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányom a barnamezők rehabilitációjával foglalkozó szakirodalmat állítja a középpontba, a „leltárszerű” áttekintés helyett azonban olyan csomóponti értelmezések bemutatására törekedve, amelyek különböző módon viszonyulnak a felhagyott ipari területek újbóli használatba vételének kérdésköréhez. Erre a DOAK és KARADIMITRIOU (2007) által feltárt domináns barnamező-rehabilitációs diskurzusok szakirodalmi példákön keresztül történő azonosítása révén tettem kísérletet. A vizsgált diskurzusokkal kapcsolatban

összefoglalásként lényeges kiemelni, hogy az ötféle főbb értelmezési keret / tárgyalási mód szemléletbeli különbözőségei és eltérő „üzenetei” kiválóan példázzák a barnamező fogalmának *társadalmilag konstruált* voltát, valamint lehetséges értelmezéseinek helyről-helyre és időről-időre változó – azaz szituációba ágyazott – jellegét.

Szakirodalom-áttekintésem kiemelt célja volt továbbá a barnamezős területekkel foglalkozó nyugati és hazai munkák összevetése: mivel az egykori ipari területek válsága, majd az ezt követő dezindusztrializációs folyamatok sok tekintetben másként (és máskor) bontakoztak ki a két kontextusban, így az ezekben körvonalazódó barnamezős diskurzusok fő hangsúlyai is jórészt eltérőek (részben ugyanakkor megegyeznek). A tanulmány első felében ismertetett, a nyugati országokban megfigyelhető rehabilitációs diskurzusok a barnamezős területekkel foglalkozó hazai szakirodalomban néhány kapcsolódási ponttól eltekintve egyelőre csak korlátozottan vannak jelen, amely vélhetően a sajátos *posztoszocialista kontextus* ismeretelméleti deficitjeinek (ld. *TIMÁR 2001*) egyik jele lehet. Megállapítható tehát, hogy a nyugati megközelítések némelyikéből a hazai barnamezős irodalom ezidáig csak szelektíven merített, mindazonáltal úgy vélem, hogy a tanulmány első részében bemutatott öt fő rehabilitációs diskurzus érvrendszerének alapos megismerése a Magyarország felhagyott ipari területeivel foglalkozó jövőbeni empirikus kutatásokhoz is hasznos lehet.

IRODALOM

- ADAMS, D. – DE SOUSA, C. – TIESDELL, S.** (2010): Brownfield Development. A Comparison of North American and British Approaches. *Urban Studies*, 1., pp. 75–104.
- ADAMS, D. – WATKINS, C.** (2002): *Greenfields, Brownfields and Housing Development*. Blackwell, Oxford
- ANTROP, M.** (2005): Why Landscapes of the Past are Important for the Future? *Landscape and Urban Planning*, 1–2., pp. 21–34.
- ARMSTRONG, C. S.** (2007): *The Social Construction of Brownfields*. PhD Dissertation, University of Southern California, Los Angeles
- BACOT, H. – O'DELL, C.** (2006): Establishing Indicators to Evaluate Brownfield Redevelopment. *Economic Development Quarterly*, 2., pp. 142–161.
- BAGAEEN, S. G.** (2006): Redeveloping Former Military Sites. *Competitiveness, Urban Sustainability and Public Participation*. *Cities*, 5., pp. 339–352.
- BARTA Gy. (szerk.)** (2004): *A budapesti barnaövezet megújulási esélyei*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest

- BARTA Gy.** (2004/a): Bevezető. In: Barta Gy. (szerk.): A budapesti barnaövezet megújulási esélyei. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, pp. 9–14.
- BARTA Gy.** (2004/b): Átmeneti gazdaság a barnaövezetben. In: Barta Gy. (szerk.): A budapesti barnaövezet megújulási esélyei. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, pp. 79–87.
- BARTA Gy. – LŐCSEI H.** (2003): Vállalatok Budapest barnaövezetében. Területi Statisztika, 2., pp. 107–121.
- BEAL, S.** (2007): Citizen Participation in Brownfield Redevelopment. A Comparative Case Study. Ohio State University, Columbus
- BELUSZKY P. – GYŐRI R.** (2004): A budapesti barnaövezet határai. In: Barta Gy. (szerk.): A budapesti barnaövezet megújulási esélyei. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, pp. 71–76.
- BERKI M.** (2014/a): Az ipari területektől a barnamezőkig. A fordista termelés válsága és a dezindustrializáció folyamata Nyugaton és Keleten. In: Berki M. – Halász L. (szerk.): A társadalom terei, a tér társadalma. Megújulás és fenntarthatóság a város- és térségfejlesztésben. Art Webber Studio, Budapest, pp. 245–263.
- BERKI M.** (2014/b): Széttöredezve. A Soroksári úti ipari terület funkcionális fragmentációja. Kultúra és Közösség, 2., pp. 43–56.
- BICZÓ G.** (2013): A barnamezős rehabilitáció és az örökség turizmus kapcsolata. Nemzetközi tapasztalatok és a DIGÉP esete. In: Karlovitz J. T. (szerk.): Ekonomické štúdie. Teória a prax. International Research Institute, Komárno, pp. 448–454.
- BOOTT, R. – HAKLAY, M. – HEPPEL, K. – MORLEY, J.** (2001): The Use of GIS in Brownfield Redevelopment. In: Halls, P. (ed.): Innovations in GIS 8. Spatial Information and the Environment. Taylor and Francis, London, pp. 241–258.
- BRACHMAN, L.** (2003): Three Case Studies on the Roles of Community-Based Organizations in Brownfields and Other Vacant Property Redevelopment. Barriers, Strategies and Key Success Factors. Lincoln Institute of Land Policy, Cambridge, Massachusetts
- CATNEY, P. – EISER, D. – HENNEBERRY, J – STAFFORD, T.** (2007): Democracy, Trust and Risk Related to Contaminated Sites in the UK. In: Dixon, T. – Raco, M. – Catney, P. – Lerner, D. N. (eds.): Sustainable Brownfield Regeneration. Liveable Places from Problem Spaces. Blackwell, Oxford, pp. 35–66.
- CHAMBERS, J. C.** (2002): Community Participation in Brownfield Redevelopment. In: DAVIS, T. S. (ed.): Brownfields. A Comprehensive Guide to Redeveloping Contaminated Property (2nd Edition). American Bar Association, Chicago, pp. 243–253.

- COCHRANE, A. D.** (2003): The Social Construction of Urban Policy. In: Bridge, G. – Watson, S. (eds.): A Companion to the City. Blackwell, Oxford, pp. 531–542.
- COFFIN, S. L. – SHEPHERD, A.** (1998): Barriers to Brownfield Redevelopment. Lessons Learned from Two Great Lakes States. Public Works Management & Policy, 3., pp. 258–266.
- COOKE, P. (ed.)** (1995): The Rise of the Rustbelt. UCL Press, London
- DABASI HALÁSZ ZS.** (2013): A civilek szerepe a barnamezős területeken. Adalékok a miskolci revitalizációs stratégia kialakításához. In: Karlovitz J. T. (szerk.): Ekonomické štúdie. Teória a prax. International Research Institute, Komárno, pp. 245–252.
- DANNERT É.** (2016): Terra incognita. Barnamezők és kezelésük Európában és Magyarországon. Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Földtudományok Doktori Iskola, Pécs
- DANNERT É. – PIRISI G.** (2016): Demilitarizálódó kisvárosok. A katonai barnamezők hasznosításának helyi sikerei és kudarcai. Területfejlesztés és Innováció, 2., pp. 27–43.
- DAVIS, T. S. (ed.)** (2002): Brownfields. A Comprehensive Guide to Redeveloping Contaminated Property (2nd Edition). American Bar Association, Chicago
- DE SOUSA, C.** (2008): Brownfields Redevelopment and the Quest for Sustainability. Elsevier, Oxford
- DIXON, T. – RACO, M. – CATNEY, P. – LERNER, D. N. (eds.)** (2007): Sustainable Brownfield Regeneration. Liveable Places from Problem Spaces. Blackwell, Oxford
- DOAK, J. – KARADIMITRIOU, N.** (2007): Actor Networks. The Brownfield Merry-Go-Round. In: Dixon, T. – Raco, M. – Catney, P. – Lerner, D. N. (eds.): Sustainable Brownfield Regeneration. Liveable Places from Problem Spaces. Blackwell, Oxford, pp. 67–88.
- EDWARDS, D. – PAHLEN, G. – BERTRAM, C. – NATHANAIL, P.** (2005): Best Practice Guidance for Sustainable Brownfield Regeneration (RESCUE Manual). Land Quality Press, Nottingham
- EISEN, J. B.** (1999): Brownfields Policies for Sustainable Cities. Duke Environmental Law & Policy Forum, 2., pp. 187–229.
- ERŐ Z.** (2004): Az ipari örökség megőrzésének lehetőségei Budapesten. In: BARTA Gy. (szerk.): A budapesti barnaövezet megújulási esélyei. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, pp. 201–219.
- FEJÉR L. – NIKISER Á.** (2008): A lerombolt és eltemetett Metallochemia. Környezeti kármentesítés Nagytétényben. Vízügyi és Környezetvédelmi Központi Igazgatóság, Budapest

- FERBER, U. – GRIMSKI, D. – MILLER, K. – NATHANAIL, P.** (2006): Sustainable Brownfield Regeneration. CABERNET Network Report. University of Nottingham, Nottingham
- FILEP GY. – KOVÁCS B. – LAKATOS J. – MADARÁSZ T. – SZABÓ I.** (2002): Szennyezett területek kármentesítése. Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc
- FÖLDI ZS.** (2009): A társadalmi részvétel szerepe a városfejlesztés gyakorlatában. Európai és hazai tapasztalatok. Tér és Társadalom, 3., pp. 27–43.
- FÖLDI ZS. – CZIRFUSZ M. – TAGAI G. – UZZOLI A.** (2012): A barnamezős területek felértékelődésének térbeli jellegzetességei és ingatlanpiaci háttere Budapesten. In: NYÁRI D. (szerk.): Kockázat – Konfliktus – Kihívás. A VI. Magyar Földrajzi Konferencia, a MERIEXWA nyitókonferencia és a Geográfus Doktoranduszok Országos Konferenciájának Tanulmánykötete. SZTE TTK Természeti Földrajzi és Geoinformatikai Tanszék, Szeged, pp. 246–259.
- GARSON, S. D.** (2002): Rebuilding Communities through Brownfields Redevelopment. In: Davis, T. S. (eds.): Brownfields. A Comprehensive Guide to Redeveloping Contaminated Property (2nd Edition). American Bar Association, Chicago, pp. 223–228.
- GREENBERG, M.** (2003): Reversing Urban Decay. Brownfield Redevelopment and Environmental Health (Guest Editorial). Environmental Health Perspectives, 2., pp. A74–A75.
- GREENBERG, M. – LEWIS, M. J.** (2000): Brownfields Redevelopment, Preferences, and Public Involvement. A Case Study of an Ethnically Mixed Neighborhood. Urban Studies, 13., pp. 2501–2514.
- HANINGER, K. – MA, L. – TIMMINS, C.** (2012): Estimating the Impacts of Brownfield Remediation on Housing Property Values. Duke Environmental Economics Working Paper Series, Duke University, Durham
- HARRISON, C. – DAVIES, G.** (2002): Conserving Biodiversity That Matters. Practitioners’ Perspectives on Brownfield Development and Urban Nature Conservation in London. Journal of Environmental Management, 1., pp. 95–108.
- HINCLIFFE, S. – WHATMORE, S.** (2006): Living Cities. Towards a Politics of Conviviality. Science as Culture, 2., pp. 123–138.
- HOLLANDER, J. B. – KIRKWOOD, N. G. – GOLD, J. L.** (2010): Principles of Brownfield Regeneration. Cleanup, Design, and Reuse of Derelict Land. Island Press, Washington DC
- HOWLAND, M.** (2007): Employment Effects of Brownfield Redevelopment. What Do We Know from the Literature? Journal of Planning Literature, 2., pp. 91–107.

- HŐNYI P. (témavezető)** (2006): Barnaövek rehabilitációja. Kapos Innovációs Transzfer Központ Kht., Dombóvár
- HULA, R. C. – BROMLEY-TRUJILLO, R.** (2010): Cleaning Up the Mess. Redevelopment of Urban Brownfields. *Economic Development Quarterly*, 3., pp. 276–287.
- HULA, R. C. – REESE, L. A. – JACKSON-ELMOORE, C. (eds.)** (2012): Reclaiming Brownfields. A Comparative Analysis of Adaptive Reuse of Contaminated Properties. Ashgate, Farnham
- ICMA** (1998): Beyond City Limits. Best Practices from ICMA’s 1998 Brownfield Peer Exchanges. International City Managers Association, Washington DC
- ICMA** (2001): Brownfields Redevelopment. A Guidebook for Local Governments. International City Managers Association, Washington DC
- JANKÓ F. – BERTALAN L.** (2009): Egy sosemvolt iparváros ipari öröksége. *Barnamezők Sopronban. Tér és Társadalom*, 4., pp. 103–116.
- JÁVOR I. – ROZGONYI T.** (2003): A közterület, mint társadalmi erőter (Érdekek és hatalmi játszmák a közterületeken). *Társadalomkutatás*, 3., pp. 337–358.
- KÁDÁR K.** (2013): Funkcióváltás a szovjet katonai objektumok helyén. Barnamezős katonai területek újrahazsnosítása hat magyar megyeszékhelyen. Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs
- KARADIMITRIOU, N. – DOAK, J. – CIDRE, E.** (2010): Rethinking Brownfields. Discourses, Networks and Space-Time. In: de Roo, G. – Silva, E. A. (eds.): *A Planner’s Encounter with Complexity*. Ashgate, Farnham, pp. 263–282.
- KAUTZ, E. B.** (2010): Brownfields Redevelopment: Reclaiming Land, Revitalizing Communities. A Compendium of Best Practices. The United States Conference of Mayors, Washington DC
- KERESZTÉLY K.** (2004): Ipari épületek kulturális célú hasznosítása Budapesten. In: Barta Gy. (szerk.): *A budapesti barnaövezet megújulási esélyei*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, pp. 221–236.
- KISS, É.** (1997): Budapest. Industrieller Wandel und seine Auswirkungen auf die Stadtstruktur. *Europa Regional*, 4., pp. 23–30.
- KISS, É.** (1999): Térszerkezeti és funkcionális változások Budapest ipari területein, 1989 után. *Tér és Társadalom*, 4., pp. 119–134.
- KISS, É.** (2004): Spatial Impacts of Post-Socialist Industrial Transformation in the Major Hungarian Cities. *European Urban and Regional Studies*, 1., pp. 81–87.
- KISS, É.** (2007): Traditional Industrial Areas of Large Cities in the Post-Socialist Era. The Case of Budapest and Warsaw. In: Kovács A. (eds.): *Regionality and/or Locality (Discussion Papers Special)*. Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences, Pécs, pp. 143–155.

- KISS, É.** (2009): Major Trends in the Development of Industrial Areas of Budapest in the Early 21st Century. *Hungarian Geographical Bulletin*, 3., pp. 163–180.
- KISS, É. – TAKEUCHI, A.** (2002): Industrial Areas in Budapest Compared with Tokyo at the End of the 20th Century. *Geographical Review of Japan*, 12., pp. 187–203.
- KOSZORÚ L.** (2001): A budapesti rozsdaovezet kialakulása és perspektívái. In: Éri V. (szerk.): Terjeszkedés vagy ésszerű városfejlődés? Környezettudományi Központ, Budapest, pp. 85–91.
- KUKELY GY. – BARTA GY. – BELUSZKY P. – GYÓRI R.** (2006): Barnamezős területek rehabilitációja Budapesten. *Tér és Társadalom*, 1., pp. 57–71.
- LEIGH, N. G. – COFFIN, S. L.** (2005): Modeling the Relationship among Brownfields, Property Values, and Community Revitalization. *Housing Policy Debate*, 2., pp. 257–280.
- LEPEL A.** (2004): Az ipari épületek funkcióváltásából adódó építési munkák anyagainak értékelése. *Magyar Építőipar*, 4., pp. 200–210.
- LEPEL A.** (2009): Az ipari épületek második élete és újrahasznosításuk folyamata. Doktori értekezés, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Csonka Pál Doktori Iskola, Budapest
- LORIMER, J.** (2008): Living Roofs and Brownfield Wildlife. Towards a Fluid Biogeography of UK Nature Conservation. *Environment and Planning A*, 9., pp. 2042–2060.
- LUX G.** (2009): Ipari térségek átalakulása Közép-Európában. Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs
- MARGOLIS, H.** (1998): Dealing with Risk. Why the Public and the Experts Disagree on Environmental Issues. University of Chicago Press, Chicago
- MCCARTHY, L.** (2002): The Brownfield Dual Land-Use Policy Challenge. Reducing Barriers to Private Redevelopment While Connecting Reuse to Broader Community Goals. *Land Use Policy*, 4., pp. 287–296.
- NAGY Á.** (2003): Az EU Strukturális Alapok keretében barnamezős rehabilitációra kiírandó pályázatok szakmai megalapozása. VÁTI Kht. Településtervezési és Tájtervezési Iroda, Budapest
- NAGY K.** (2004): A környezetállapot jellemzői a budapesti barnaovezetben. In: Barta Gy. (szerk.): A budapesti barnaovezet megújulási esélyei. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, pp. 89–108.
- NIJKAMP, P. – RODENBURG, C. A. – WAGTENDONK, A. J.** (2002): Success Factors for Sustainable Urban Brownfield Development. A Comparative Case Study Approach to Polluted Sites. *Ecological Economics*, 2., pp. 235–252.

- NTREE** (2003): Cleaning up the Past, Building the Future. A National Brownfield Redevelopment Strategy for Canada. National Round Table on the Environment and the Economy, Ottawa
- OROSZ É.** (2012): A barnamező fogalmának változó értelmezése. Tér és Társadalom, 2., pp. 73–87.
- PECK, J. – TICKELL, A.** (2002): Neoliberalizing Space. Antipode, 3., pp. 380–404.
- RACO, M. – HENDERSON, S. – BOWLBY, S.** (2007): Delivering Brownfield Regeneration. Sustainable Community-Building in London and Manchester. In: Dixon, T. – Raco, M. – Catney, P. – Lerner, D. N. (eds.): Sustainable Brownfield Regeneration. Liveable Places from Problem Spaces. Blackwell, Oxford, pp. 119–139.
- SIEGEL, A.** (2005): A művészet új társadalmi terei. A budapesti Millenáris Park, a bécsi Museums Quartier és a londoni Tate Modern. Balkon, 2005/1.
- SIKAMÄKI, J. – WERNSTEDT, K.** (2008): Turning Brownfields into Greenspaces. Examining Incentives and Barriers to Revitalization. Journal of Health Politics, Policy and Law, 3., pp. 559–593.
- SPIESS, D. M.** (2008): Public Participation in Brownfields Cleanup and Redevelopment. The Role of Community Organizations. PhD Dissertation, University of Michigan, Ann Arbor
- STALMACHOVÁ, B. – NEUSTUPA, Z. – DANEL, R.** (2012): The Expert System for Brownfield Revitalization Projects. Proceedings of the 12th International Multidisciplinary Scientific GeoConference, Volume 3, pp. 119–124.
- STENNING, A. – SMITH, A. – ROCHOVSKÁ, A. – ŚWIĄTEK, D.** (2010): Domesticating Neo-Liberalism. Spaces of Economic Practice and Social Reproduction in Post-Socialist Cities. Wiley-Blackwell, Oxford
- SZIRMAI, V. – VÁRADI, ZS. – KOVÁCS, SZ. – SCHUCHMANN, J. – BARANYAI, N.** (2011): Urban Sprawl and its Spatial, Social Consequences in the Budapest Metropolitan Region. In: Szirmai, V. (eds.): Urban Sprawl in Europe. Similarities or Differences? Aula Kiadó, Budapest, pp. 141–186.
- TIMÁR J.** (2001): A modern társadalomföldrajz szemlélete és módszerei. In: Nemes Nagy J. (szerk.): Geográfia az ezredfordulón (Regionális Tudományi Tanulmányok 6.). ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest, pp. 49–60.
- THOMAS, M. R.** (2002): A GIS-Based Decision Support System for Brownfield Redevelopment. Landscape and Urban Planning, 1., pp. 7–23.
- THORNTON, G. – FRANZ, M. – EDWARDS, D. – PAHLEN, G. – NATHANAIL, P.** (2007): The Challenge of Sustainability. Incentives for Brownfield Regeneration in Europe. Environmental Science & Policy, 10., pp. 116–134.
- TOLNAI G.** (2013): Ferencvárosi barnamezők új perspektívából. Városszerkezeti vizsgálatok légifelvételek alapján. In: Bottlik Zs. (szerk.): Önálló lépések a

tudomány területén. ELTE TTK Földtudományi Doktori Iskola, Budapest, pp. 65–82.

TOLNAI, G. (2015): The Use of Aerial Photography in Urban Geographic Research. A GIS- & Photogrammetry-Based Analysis of the Changes of a Selected Brownfield Zone in Budapest. *Geographica Timisiensis*, 1., pp. 1–12.

TÖLLE, A. – MUSZYŃSKA-JELESZYŃSKA, D. – TADYCH, J. – JASIŃSKA, M. (2009): Report about Concepts and Tools for Brownfield Redevelopment Activities (COBRAMAN Project). University of Economy in Bydgoszcz, Bydgoszcz

TOSICS I. (2004): Elképzelés az átmeneti zóna és a barnaövezet jövőjére a Budapest Városfejlesztési Konceptiójában és a kidolgozás alatt álló Középtávú Városfejlesztési Programjában. In: Barta Gy. (szerk.): A budapesti barnaövezet megújulási esélyei. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, pp. 327–343.

TÓTHNÉ SZITA K. (2013): Barnamezős területek fejlesztésének szempontjai és az életciklus szemlélet. In: Karlovitz J. T. (szerk.): *Ekonomické štúdie. Teória a prax*. International Research Institute, Komárno, pp. 527–537.

VARGA-ÖTVÖS B. (2003): A rozsdás gyűrű – barnából aranyat. Gondolatok a fővárosi barnaövezetek kezeléséről. *Falu Város Régió*, 1., pp. 16–21.